

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Психолого-правова деонтологія»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема 6 Основні види діяльності практичного психолога УПВ та СІЗО

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Бондаренко Л.О.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А.

План лекції

1. Психологічна допомога особистості.
2. Психологічне консультування як вид діяльності практичного психолога.
3. Психокорекція як вид психологічної допомоги.
4. Основи реабілітаційної психології.

Рекомендована література:

Основна

1. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія: вступ до спеціальності. 2-ге видання. Навч. посіб. Київ. 2019. 255 с.
2. Казаков Ю. М., Треумова С. І., Боряк В. П., Чекаліна Н. І., Трибрат Т. А. Деонтологія і етика в клінічній практиці: навч. посіб. Полтава. 2014. 213 с.
3. Жданова І.В., Бондаренко Л.О. Особливості психологічного консультування засуджених осіб. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.(м. Вінниця, 24 берез. 2023 р.). Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 87-89. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/41b9b345-a8a9-4490-9e5d-0cff24a12f94/content>
4. Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб. / О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2018. 375 с. http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5870/Psykholohiia%20u%20profesiinii%20diialnosti%20politsii_2018.pdf?sequence=3&isAllowed=y
5. Психологічна служба: Підруч. / [В.Г.Панок (наук. ред.), А.Г.Обухівська, В.Д.Острова та ін.]. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с.
6. Спиця Н. В. Деонтологія в медицині. Навч.-метод. посіб. Запоріжжя: ЗДМУ, 2017. 60 с.
7. Шевченко Л. О., Чепіга Л. П. Практична психологія. Харків: Константа, 2018. 192 с.

Додаткова

8. Гапотій В. Д., Мінкова О. Г. Юридична деонтологія: Навч. посіб. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. 146 с.
9. Шевченко Ю. М. Педагогічна деонтологія: навч.-метод. посіб. Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2018. 130 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

10. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
11. Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1866-13#Text>

Текст лекції

1. Психологічна допомога особистості.

Проблема надання психологічної допомоги особистості є надзвичайно актуальною у сучасному суспільстві. У сьогоднішньому світі, який характеризується швидкими змінами, неочікуваними ситуаціями, катаклізмами,

традиції наставництва досліджуються у працях дослідників О. Бондаренко, Б. Братуся, Ф. Василюка, Б. Карвасарського, Г. Белкіна, Ю. Ємельянова, Л. Петровської. Окрім релігійного наставництва, на думку О. Бондаренко, психологічна допомога як соціальний інститут диференціюється у наш час як психологічне консультування, позамедична (соціальна і особистісна) психотерапія, медична психотерапія і психіатрія.

У сучасній психологічній науці існує багато теоретичних концепцій та методів надання психологічної допомоги. Не дивлячись на певні відмінності, більшість із них обґрунтовані й мають право на існування. Різноманітність підходів і концепцій, безумовно, розширює можливість психологічної допомоги в цілому. Вибір же конкретної теоретико-методологічної парадигми, на основі якої здійснюється психологічна допомога, залишається за спеціалістом, який виконує цю роботу, і є важливою умовою його особистої професійної відповідальності. Необхідно, щоб такий вибір робився усвідомлено, з урахуванням власних індивідуальних переваг, підготовленості й компетентності.

В соціальній психології розрізняється формальна і неформальна допомога. Люди допомагають одне одному неформально в безлічі випадків: за особистою ініціативою, відгукуючись на прохання, чи просто співвідносять свої дії з обставинами, що склалися. Формальна допомога – це діяльність, яка санкціонується суспільством і узаконюється державою; це робота, яка потребує спеціальної, професійної підготовки. Спрямованість і зміст такої підготовки залежить від того, яка допомога надається, кому і в якій формі. Зокрема, відзначає О. Бондаренко, неформальну психологічну допомогу люди надають одне одному завжди, але відповідний соціальний інститут «сформувався лише до середини ХХ століття, викликавши до життя появу цілої низки нових професіоналів: соціальний працівник, психолог-консультант, психологпсихотерапевт. І це – окрім уже традиційних фігур священика та пастора, психіатра та психоаналітика».

О. Бондаренко також зазначає що, персоналізм бачиться як вітчизняна традиція у психотерапії. Саме наявністю специфічної вітчизняної традиції та неспорідненістю з нею ідей на кшталт первинного значення сексуальності у житті людини чи першорядної ролі індивідуалістичної за своєю природою свободи він пояснює невисоку ефективність популярних зарубіжних підходів у нашій країні. Адже саме християнський персоналізм лежить в основі східнослов'янської ментальності. Виходить, що, якщо ми пам'ятаємо про цю традицію, ми захищені як від внутрішніх (ідея про необхідність коригувати особистість), так і від зовнішніх, чужих викривлень у розумінні психологічної допомоги.

Як влучно зауважує цей дослідник, особистість можна змінити тільки тоді, коли вона піддається переучуванню (за допомогою певних методів впливу на її особистісне «Я»). Вчений виокремлює такі методи впливу, як гіпноз, систематична десенсибілізація, тренінг релаксації, аверсивна терапія, символічна економія, емоційний тренінг поведінки. Саме остання техніка або

«тренінг адекватного саморозкриття», на його думку, передбачає навчання особистості адекватної поведінки, а також стану впевненості у собі в різних ситуаціях спілкування. Увагу психолога привертають ті соціальні ситуації чи міжособистісні взаємини, в яких особистість відчуває себе ображеною, винною, звинуваченою, коли перебуває в стані роздратованості, агресії, відчаю або навпаки, веде себе з гіпертрофованою ввічливістю. Така техніка реалізується крізь призму рольової гри, в якій детально аналізуються певні фрагменти поведінки особистості. На підставах детального її орієнтування в діях та почуттях, здійснюються нові, ідеальні форми поведінки для особистості в майбутньому. Саме за допомогою сказаного, особистість має змогу більш «тонко», внутрішньо відчувати себе, відкрито та щиро висловлюватися перед представниками різних вікових категорій та соціальних груп, не обмежувати себе у власній правоті.

На наш погляд, увага при цьому повинна приділятися й процесам, які відбуваються у сім'ї, адже саме сім'я є інститутом, який створюється суспільством для задоволення різноманітних потреб його членів і виконує ряд життєво важливих функцій. Інститут шлюбу залишається однією з найбільш насичених сфер для надання психологічної допомоги. Подружні і батьківські конфлікти, сімейні кризи, стосунки в сім'ї – звичні проблеми в цій області. Важливе місце мають зайняти проблеми дошлюбного консультування, проблематика психологічної допомоги розлученим, незаміжнім і неодруженим, а також консультування і психологічна підтримка при здійсненні повторних шлюбів.

Психологічну готовність до прийняття допомоги ми визначаємо як актуально виявлений стан особистості, виражений у наявності в неї активного бажання змінити ситуацію, вирішивши проблему, що виникла, і у позитивному ставленні до запропонованої допомоги. Безумовно, рівень готовності до прийняття психологічної допомоги, очікування відносно її результатів залежать від розвитку самосвідомості особистості, її інтелектуальних, емоційних, вольових, характерологічних, вікових і статевих особливостей.

Т. Титаренко зазначає, що кожна особистість перебуває у стресовій ситуації, оскільки щоденна психологічна травматизація життя неодноразово пропонує їй несподіванки, до яких необхідно бути готовими та рішучими. Саме життєві труднощі спонукають молоду людину до надання допомоги собі та іншим. У життєвому вимірі, з точки зору вченої, ми постійно переглядаємо свої смаки, погляди, звички, і здійснюємо ревізію особистісних цінностей. Незважаючи на це, в особистості можуть виникати внутрішні конфлікти, що спровоковані непорозуміннями з батьками, друзями, найдорожчою людиною. Всупереч цьому виникають і нереалізовані бажання особистості, що викликають стан внутрішнього розладу, збентеженості, незадоволеності рисами свого характеру, які негативно впливають на міжособистісні взаємини. Так, особистість стає дратівливою, вередує, дозволяє собі уїдливі зауваження або замикається у собі, вірніше не прагне приділити увагу найближчому оточенню (друзям, одноліткам, однокласникам).

2. Психологічне консультування як вид діяльності практичного психолога.

В умовах сьогодення психологічне консультування як практична допомога людині в різних життєвих ситуаціях – один із найбільш популярних напрямів практичної психології. Разом із тим різноманітність визначень поняття «психологічне консультування» засвідчує, що ця галузь практичної психології не має єдиного понятійного апарату, термінології та теорії. Спроба об'єднати погляди, які існують на цю форму роботи з людиною, дає можливість сформулювати таке визначення: це безпосередня взаємодія психолога з клієнтом (пацієнтом), яка орієнтована на вирішення його особистісних проблем, підвищення психологічної культури та особистісного зростання.

Психологічне консультування – це процес взаємодії двох чи більше людей у атмосфері довіри, коли спеціальні знання консультанта спрямовані на надання психологічної допомоги клієнту чи групі клієнтів в оперативному розв'язанні проблем, виявленні особистісних ресурсів, чи створенні перспективних програм розвитку.

У ролі пацієнта психолога-консультанта може виступати будь-яка психічно здорова людина, що є носієм екзистенційних проблем, міжособистісних конфліктів, сімейних труднощів чи проблем професійного вибору.

Т.В.Дуткевич та О.В.Савицька вказують на те, що для забезпечення результативності та ефективності психологічного консультування необхідно дотримуватися таких його принципів:

- принцип доброзичливого й безоцінного ставлення до клієнта, що передбачає вияв емоційної теплоти й поваги, вміння прийняти клієнта таким, яким він є, не оцінюючи та не засуджуючи його норми і цінності, стиль життя і поведінку;
- забезпечення конфіденційності зустрічі. Цей принцип означає, що психолог зберігає у таємниці все, що стосується клієнта, його особистих проблем і життєвих обставин (крім випадків, передбачених законом, про що клієнт попереджається психологом);
- принцип добровільності полягає у тому, що клієнт сам звертається до психолога, оскільки суб'єктивно відчуває труднощі у житті та мотивований до сприйняття психологічної допомоги;
- принцип відповідальності. Психолог не може мати з клієнтом у будь-яких особистих стосунків, не має права давати поради чи рекомендації.

Важливим у консультуванні є психодіагностичний процес, який дозволяє за допомогою наукових термінів кваліфікувати психічний стан клієнта, динаміку розвитку цього стану і ті індивідуально-психологічні чинники, які беруть участь у формуванні дезадаптивних негативних психічних станів, що порушують психологічний гомеостаз клієнта. Психологічна діагностика дає можливість консультанту не лише виявити вразливі та слабкі сторони особистості пацієнта, а й сильні, на які можна опиратися в процесі

психологічної роботи: психологічні ресурси і резерви, адаптивні і компенсаторні можливості особистості.

Основний метод роботи консультанта, безперечно, – бесіда. Консультативна бесіда, з одного боку, – це метод одержання даних на основі вербальної комунікації, з іншого – він є і діагностичним, бо дозволяє отримати інформацію про внутрішні процеси, суб'єктивні переживання й особливості поведінки людини, які не можуть бути виявлені за допомогою об'єктивних, формалізованих методів. І, нарешті, бесіда – особливий психотерапевтичний засіб встановлення контакту психолога з клієнтом.

Проведення консультативної бесіди передбачає дотримання спеціальної “технології”, до якої входять:

- 1) умови взаємодії (час і місце бесіди, оформлення кабінету, одяг тощо);
- 2) умілість встановлювати й підтримувати контакт з клієнтом (коректність, уважність, спостережливість і досить високий рівень рефлексії психолога);
- 3) вміння вислухати.

Організація місця консультативної бесіди

Людина, що звертається до психолога за допомогою, має почуватися затишно. Вона хоче відчувати не тільки турботу, доброзичливість і розуміння, але й бути у безпеці. Безперечно, що домінантними умовами створення такої атмосфери будуть професіоналізм і особисті якості консультанта, але разом із цим організація робочого місця – також важливий чинник.

На думку Е.Берна, це має бути місце (офіс або кімната), що призначене для консультування і повинно бути доступним, але водночас розташованим осторонь від поживленої траси, щоб ніхто не заважав тим, хто розмовляє. Не можна провести успішного консультування, коли сторонні постійно заходять і виходять з кімнати, коли дзвонить телефон, що порушує хід думок клієнта.

Отже, кімната має бути ізольованою, окрім цього вона повинна бути затишною й обставленою меблями (краще у стилі “класик”). У кабінеті можуть бути два куточки для бесіди: перший – м'які меблі (крісла або диван) та журнальний столик; другий – кілька напівм'яких стільців й стіл. Також інтер'єр можна доповнити картинами та квітами для створення гармонійної, заспокійливої атмосфери.

У разі, якщо такий варіант недоступний, тобто немає зручних меблів і спеціального приміщення, на думку Ю.Альошиної, то консультацію можна успішно провести, спеціально відведений частині простору (найкраще у кутку), де можна було б розмістити клієнта спиною до дверей, обмеживши поле його зору і, таким чином, максимально зосередити його на консультанті.

Час бесіди

Час є дуже важливою характеристикою консультативної бесіди. Його феномен можна розглядати в різних аспектах. Час як необхідна умова ефективності й успішності консультативного впливу, тобто зустріч має проходити тоді, коли у клієнта і консультанта є можливість поговорити спокійно, не поспішаючи.

Час як параметр психотерапевтичного впливу, саме: тимчасова рамка

консультації (початок – кінець) впливає на клієнта і консультанта, бо час минає, і їм обом необхідно працювати активно та динамічно.

Час як показник професіоналізму психолога: для того, щоб будьяка репліка чи інтерпретація консультанта була справді зрозумілою й прийнятою клієнтом, вона має з'явитися не занадто пізно і не занадто рано.

Час як чинник структурованості консультативної бесіди. Для того, щоб психолог допоміг клієнтові, кожен її етап має відбутися у відведений для цього часовий відрізок. Дуже умовно час консультативної бесіди можна розподілити у такий спосіб:

- 1) 5 – 10 хвилин – знайомство з клієнтом і початок бесіди;
- 2) 25 – 35 хвилин – його розпитування, формулювання і перевірка консультативних гіпотез;
- 3) 10 – 15 хвилин – корекційний вплив;
- 4) 5 – 10 хвилин – завершення бесіди.

Одяг та імідж консультанта

Як відомо, одяг, зачіска і прикраси є компонентом зовнішнього вигляду людини і можуть свідчити про її діяльність (військова форма), національну приналежність (національний костюм), слугує додатковою ознакою віку, характеризує смаки та звички.

Одяг, зовнішній вигляд і манери поведінки психолога, на думку О.Бондаренка, повинні відповідати загальноприйнятим у суспільстві стандартам. Зайвий макіяж, занадто яскравий, дорогий, чи, навпаки, надто демократизований одяг, підкреслено офіційний чи недбалий стиль поведінки, – усе це може свідчити про явну чи неявну особистісну проблему фахівця, підриваючи довіру до нього ще до початку спільної роботи. Вираз обличчя, погляд, манери, одяг, – все мусить підтверджувати здоровий спосіб життя психолога-консультанта, збалансованість особистості. А також вселяти у клієнта впевненість у тому, що йому нададуть допомогу.

Поряд з психологічним консультуванням існують й інші форми психологічної допомоги людям, як-от психотерапія.

Буквальне значення терміну “психотерапія” пов’язане з двома його трактуваннями, які базуються на перекладі грецьких слів *psyche* – душа і *therapeia* – турбота, догляд, лікування, тобто “зцілення душею” чи “лікування душі”. Термін “психотерапія” був введений у 1872 р. Д.Тьюком в книзі “Ілюстрації впливу розуму на тіло” і набув широко вжитку з кінця ХІХ ст. Якщо звернутися до психологічного словника, то можна віднайти таке визначення поняття “психотерапія” – будь-який вид лікування розмовою. Психотерапія може бути індивідуальною чи груповою, поверхневою чи глибинною, довготривалою чи короткотривалою, інтенсивною і т. д.

Якщо говорять про співвідношення консультування та психотерапії зазвичай вдаються до погляду як про континуум. На одному полюсі робота професіонала охоплює в основному ситуаційні проблеми, які вирішуються на рівні свідомості і виникають у клінічно здорових індивідів. Тут розташована зона консультування, на іншому ж – більше прагнення до глибокого аналізу

проблем з орієнтацією на несвідомі процеси, структурну перебудову особистості. Тут розташована сфера терапії. Зона між полюсами належить діяльності, яку можна називати як консультуванням, так і психотерапією.

Окрім того, науковці виділили специфічні риси психологічного консультування, що відрізняють його від психотерапії: консультування орієнтоване на клінічно здорову особистість (це люди, що мають в повсякденному житті психологічні труднощі і проблеми, скарги невротичного характеру, а також люди, що відчують себе добре, однак ставлять перед собою мету подальшого розвитку особистості).

Консультування зорієнтоване на здорові сторони особистості незалежно від ступеня порушення (ця орієнтація заснована на позиції, що людина може змінюватися, знаходити способи використання своїх задатків, навіть якщо вони невеликі через неадекватність почуттів, уповільненого дозрівання, культурної депривації, нестачі фінансів, хвороби, інвалідності, похилого віку.

Консультування частіше орієнтується на сьогодення і майбутнє клієнтів, в психотерапії йде робота з минулим, опрацьовуються проблеми, витіснені у несвідоме.

Консультування звичайно орієнтується на короткострокову допомогу, водночас психотерапія може тривати і впродовж року.

3. Психокорекція як вид психологічної допомоги.

Психокорекція – це один з видів надання психологічної допомоги. Її здійснює психолог чи психотерапевт, який має базову психологічну освіту.

Корекція дослівно означає «виправлення», «внесення поправок» і стосується тих психологічних феноменів, які є нефункціональними чи перешкоджають психологічному розвитку та функціонуванню.

Психокорекція – це система дій, спрямованих на виправлення недоліків емоційного, інтелектуального та поведінкового аспектів особистості за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу. Це – психозаміна усталених характеристик суб'єкта, стабілізованих у процесі життєдіяльності, що має на меті актуалізацію внутрішнього потенціалу „Я” суб'єкта; шлях аналізу цілісних явищ психіки в єдності свідомого і несвідомого аспектів психіки суб'єкта.

Психокорекції підлягають явища, яким притаманна статичність, незмінність, фіксованість. Але ці психологічні явища не повинні мати органічної основи (ураження головного мозку) і не повинні сформуватися настільки рано, що в подальшому практично не змінюються (сила нервової системи, ступінь рухливості нервових процесів).

Особливості психокорекції:

- підлягають лише здорові люди, які мають певні психологічні труднощі;
- орієнтована на розвиток здорової частини особистості, її потенціалу;
- частіше орієнтована на теперішнє і майбутнє;
- орієнтована на середню тривалість зустрічей (довша за консультацію, але коротша за психотерапію).

Психокорекція спрямована на подолання певних психічних розладів, що істотно впливають на деформацію особистості. Для відновлення повноцінного функціонування використовують довготривалі процедури (психотерапія).

Психокорекція орієнтована на незначні зміни, на розвиток і формування відсутніх і недостатньо розвинутих якостей особистості.

Об'єктами психокорекції можуть бути особистість, сім'я, група.

Загальна мета психокорекції – усунення психологічної деформації особистості або усунення психологічних труднощів, що не дозволяють людині самоактуалізовуватися на корисному боці життя.

У кожному конкретному випадку перед практичним психологом буде стояти певна головна мета психокорекції. Вона повинна бути позитивно сформульована (спрямована на розвиток, а не на подолання, нівелювання, бо прибрати частину особистості неможливо, її необхідно чимось обов'язково замінити, заповнити) і реалістична (досяжна для конкретного клієнта з його особистісними та соціальними ресурсами).

Мета психокорекції повинна бути конкретизована у завданнях. Завдання – це результати, яких ми повинні досягти в результаті психологічного впливу на клієнта.

Принципи психокорекційної роботи

Принцип єдності діагностики і корекції. Процес корекції передуює процесу діагностики і супроводжує її. Проте найбільш доцільним та ефективним є одночасність (симультанність) діагностики і корекції. Ефективність корекційної роботи залежить від комплексності, ретельності і глибини діагностичної роботи. Крім того, діагностика забезпечує контроль динаміки змін особистості, поведінки, діяльності, динаміки емоційних станів клієнта, його почуттів і переживань. такий контроль допомагає внести певні корективи у корекційний процес.

Принцип нормативного розвитку. Нормативність розвитку – це послідовність зміни вікових особливостей, вікових стадій онтогенетичного розвитку. Цей принцип вказує на особливості соціальної ситуації розвитку, відповідність розвитку віковим нормам за рівнем провідної діяльності і за рівнем сформованості психологічних новоутворень.

Принцип корекції «зверху вниз». Цей принцип вказує на випереджуючий характер психокорекційного впливу, спрямованість на формування психологічних новоутворень, де задіяна «зона найближчого розвитку».

Принцип корекції «знизу вгору». Цей принцип втілюється у формі тренування, закріплення вже наявних здібностей, їхнє підкріплення, актуалізацію певних шаблонів поведінки з метою закріплення соціально-бажаної поведінки і гальмування соціально-небажаної поведінки.

Принцип системності розвитку. Цей принцип передбачає врахування в корекційній роботі профілактичних і розвивальних задач. Йдеться про взаємозв'язок різних сторін особистості, їх взаємообумовленість, профілактику та розвиток (зона найближчого розвитку).

Діяльнісний принцип корекції. Організація активної діяльності клієнта, в

ході якої створюються умови для позитивних зрушень в особистості клієнта. Це цілісна осмислена діяльність, яка спрямована на стійкі психологічні зміни клієнта. Основним напрямком колекційної роботи є цілеспрямоване формування узагальнених способів орієнтування клієнта у різних сферах предметної діяльності, міжособистісної взаємодії, в кінцевому випадку у соціальній ситуації розвитку. Це цілісна осмислена діяльність, що органічно вписується в систему повсякденних життєвих стосунків клієнта.

Загальна психокорекція – дії загальнокорекційного характеру, що нормалізують мікросередовище клієнта, регулюють психофізичне та емоційне навантаження у відповідності з віковими та індивідуальними можливостями. Це оптимізація психічних властивостей особистості.

Особлива психокорекція – набір психолого-педагогічних впливів, що являють собою адаптовані для дитячого і підліткового віку психокорекційні прийоми і методики, що використовуються у роботі з дорослими.

Спеціальна психокорекція – комплекс прийомів, методик і організаційних форм роботи з клієнтом, що є найбільш ефективними для досягнення конкретних задач формування особистості, окремих її властивостей і психічних функцій, що проявляються у відхиленні труднощів адаптації (сором'язливість, агресивність, асоціальність, боязливість, античність, конфліктність).

Корекційна ситуація включає в себе п'ять основних елементів:

Клієнт – людина, яка має певні проблеми психологічного характеру і яка потребує допомоги.

Психолог – людина, яка здатна і надає допомогу.

Теорія, яка слугує поясненню проблеми. Ця теорія включає психодинаміку, принципи навчання і інші психічні фактори.

Набір певних процедур (технік, методів), що використовуються для розв'язання проблеми (зв'язок з теорією).

Спеціальні соціальні стосунки між клієнтом і психологом, які допомагають полегшити проблеми клієнта.

4. Основи реабілітаційної психології.

Реабілітаційна психологія як окрема галузь науки виникла у 80-х роках ХХ століття (Koch, Lucius-Noene & Stegie (1988) [3; 114], Witte (1988)). У багатьох університетах світу створено кафедри реабілітаційної психології і викладається відповідна дисципліна. Науковотеоретичний профіль реабілітаційної психології не має ще чітко визначених меж, але практичні напрацювання в цій галузі активно застосовуються у структурі всіх форм реабілітації, оскільки психологічна реабілітація є неодмінною частиною будь-якого виду реабілітаційної допомоги.

Впродовж століть люди, які зазнали духовних, душевних чи тілесних травм, часто відновлювалися (отримували духовну, психологічну, інколи, і фізичну реабілітацію) у численних монастирях. Якщо звернутися до історичних подій, що стали прапередумовами появи реабілітаційної психології, то треба передусім згадати перший державний досвід людства опіки над ветеранами –

притулок для солдатів-ветеранів, який збудував Людовик XIV. Будівництво тривало протягом 1671–1706-х років. Паризький «Дім Інвалідів» [57; 21] став справжнім містом у мініатюрі, де жили за церковними правилами і військовою дисципліною. Якщо схарактеризувати «Дім Інвалідів» сучасною мовою, то там проводилася певна соціальна та духовна реабілітація, трудотерапія (працювали у швацькій, gobеленовій майстернях, розмальовували гравюри тощо), була сформована чітка ієрархічна система взаємин (майже 4000 ветеранів об'єднувалися в роти під керівництвом офіцерів); ветерани підтримували один одного, психологічну підтримку їм надавали командири й духовенство.

Термін «реабілітація» з'явився лише всередині XX сторіччя. В Англії та США після Другої світової війни було розроблено принципи реабілітації, які згодом стали основою концепцій реабілітації хворих та інвалідів у різних країнах світу. Реабілітація – це використання різних можливостей для зменшення впливу чинників, що обмежують життєдіяльність людини або призводять до інвалідизації; забезпечення особам із обмеженням життєдіяльності можливості досягти оптимальної соціальної інтеграції (WHO). Тоді ж виникла така галузь науки і практики, як фізична й реабілітаційна медицина – незалежна лікарська медична спеціальність, спрямована на забезпечення фізичного й когнітивного функціонування (поведінки також), участі в суспільному житті (передусім якості життя) і модифікації особистісних чинників і чинників навколишнього середовища. Медичний реабілітолог відповідає за профілактику, діагностику, лікування і реабілітацію осіб із клінічними та супутніми станами, що призводять до обмежень життєдіяльності для всіх вікових груп (White Book of PRM, 2006).

Визначення поняття «реабілітація» змінилося наприкінці XX століття.

Наприкінці XX сторіччя в державних документах різних країн (в Україні також) з'являються такі поняття, як:

нейрореабілітація – система заходів у медицині, що стосується використання всіх засобів реабілітації для зменшення впливу станів ураження нервової системи, які обмежують життєдіяльність або призводять до інвалідизації, та забезпечення відповідним особам можливості досягнути оптимальної соціальної інтеграції (WFNR);

психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психічного й особистісного здоров'я, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження людини;

психолого-педагогічна реабілітація – система психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями й навичками (які стосуються, зокрема, процесів: формування адекватної самооцінки своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки тощо) через системну навчально-виховну роботу;

соціальна реабілітація – система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності через соціально-довкільну орієнтацію та

соціально-побутову адаптацію, соціальне обслуговування, задоволення потреби в забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації;

професійна реабілітація – система заходів, спрямованих на підготовку особи до професійної діяльності в нових психо-соціально-фізичних умовах, що спонукають до відновлення чи здобуття професійної працездатності через адаптацію, реадаптацію, навчання, перенавчання чи перекваліфікацію з можливим подальшим працевлаштуванням і необхідним соціальним супроводженням з урахуванням особистих здібностей та побажань особи.

Ці визначення змінюються і в науковому апараті, і в державних документах залежно від потреб конкретного суспільства та від того, яка проблематика досліджується.

Реабілітаційна психологія як навчальна дисципліна – це інтегративна дисципліна, що базується на наукових дослідженнях загальної, соціальної, клінічної, вікової, педагогічної галузей психології, а також психології екстремальних ситуацій, реабілітаційної медицини, психології девіантної поведінки тощо.

Знання реабілітаційної психології можна застосовувати у вивченні таких дисциплін, як корекційна психологія, психологія травмівних ситуацій, кризова психологія, психологічна реабілітація, психологія жертви, психологічна допомога залежним, терапія сексуальних розладів тощо.

Реабілітаційна психологія також важлива в організації і наданні психологічної допомоги різним верствам населення, зокрема особам, що пережили екстремальні, надзвичайні ситуації та психотравмівні події; особам із прогнозованою та наявною інвалідністю; особам із психічними порушеннями та девіантною поведінкою тощо. Організаційні засади реабілітаційної психології базуються на положеннях психології праці та управління, організаційної психології, медичної психології.

Завдання реабілітаційної психології:

- ефективна організація реабілітаційного процесу особистості (групи);
- визначення етапів і послідовності надання психологічної допомоги особистості чи цільовій групі відповідно до специфіки їхнього травмівного досвіду;
- добір оптимальних для особистості (групи) психологічних реабілітаційних заходів;
- організація та здійснення супервізійних заходів надавачам психологічних послуг тощо.

Реабілітаційна психологія також сприяє:

пропаганді здорового способу життя, зміцненню психічного здоров'я і підвищенню добробуту окремих осіб і громадськості/суспільства загалом, оскільки скерована на своєчасну реабілітацію, формує мотивацію на посткризове зростання та досягнення добробуту;

запобігання погіршенню психічного здоров'я в осіб, що належать до групи ризику через особливості їхньої професійної діяльності та досвід (військові, медики, що перебувають чи перебували в зоні воєнних дій) чи служіння,

пов'язаного з екстремальними чи надзвичайними ситуаціями – (волонтери, капелани), через проблеми з перебуванням у зоні надзвичайних чи екстремальних ситуацій (у минулому, теперішньому чи майбутньому);

здійсненню втручання/терапії для відновлення цілісного та якісного функціонування психічних функцій, психічних процесів і психологічних індивідуально-особистісних показників; максимізації функцій організму та відновлення сил; зведення до мінімуму терміну непрацездатності; підвищення якості життя, психологічного забезпечення незалежного способу життя і працездатності окремих осіб і груп з обмеженими руховими функціями, що виникли в результаті вроджених чи набутих вад, функціональних обмежень та неповносправності;

зміні довкілля, домашнього і робочого простору й особистісного сприймання людиною цього простору для забезпечення безперешкодної і повноправної її участі в житті сім'ї, суспільства та професійній реалізації; психологічну допомогу членам сім'ї, щоб адаптувати їх до умов співжиття і взаємодії з особою з особливими потребами.

Головні поняття, що вживаються в галузі психологічної реабілітації.

Об'єкт реабілітації – людина, яка потребує на допомогу.

Суб'єкт реабілітації – одна або кілька осіб, що здійснюють реабілітацію.

Місце реабілітації – заклад, де проходить реабілітація.

Реабілітаційні заходи (послуги) – заходи (медичні, фізичні, психологічні та ін.), які надають об'єкту реабілітації суб'єкти реабілітації.

Реабілітаційний ланцюжок включає стаціонарне лікування → працетерапію в клінічних умовах → проміжні форми перебування та лікування → підприємства для осіб з тими або іншими порушеннями.

Соціотерапія – соціальна активність об'єкта реабілітації в лікарняному середовищі.

Розрізняють також інші види реабілітації:

- психолого-педагогічна реабілітація (перевиховання);
- реабілітація психічних хворих;
- реабілітація соматичних хворих;
- нейропсихологічна реабілітація хворих;
- спортивна реабілітація (проведення спеціальних вправ та ігор, що спрямовані на відновлення фізичних функцій спортсмена);
- реабілітація проблемних дітей;
- реабілітація жертв агресії;
- реабілітація жертв катастроф;
- психологічна реабілітація бійців АТО (в нашій країні гостро бракує
- реабілітаційних центрів та відділень для надання допомоги пораненим бійцям;

- на психологічну реабілітацію потребує кожний борець, який воював, ховав друзів та ін.).

При цьому обов'язково будь-яка реабілітація мусить включати в себе психологічну реабілітацію. Психологічне мислення повинне бути присутнім у

всіх сферах реабілітації.

Реабілітація в особистісному контексті є активізація функцій конструктивно-позитивного пристосування людини до соціуму після подолання складної життєвої ситуації.

Це відновлення людини на більш високому якісному рівні, коли особа стає спроможною конструктивніше долати труднощі, ніж до початку психолого-реабілітаційних впливів.

Самореабілітація як процес спрямована на самостійну роботу людини із собою у складних життєвих обставинах, що не можна назвати ще кризовими.

Самореабілітація є самодопомога постраждалій людині у якомога продуктивнішому подоланні внутрішніх і зовнішніх перешкод, у виході зі скрутного становища, у поверненні тимчасово втрачену траєкторію життєвого шляху на вірний напрям.

Самореабілітація також сприяє розкриттю суб'єктивного потенціалу людини; вона стимулює самостійні пошуки внутрішньої цілісності, нових можливостей саморозвитку, самоздійснення, гармонійності; самореабілітація полегшує розробку індивідуальних стратегій перетворення проблемної ситуації, або застарілого хронічного конфлікту, або хворобливого стану на етапи особистісного дорослішання, на етапи наближення до себе, до власної сутності.

У суб'єктивній картині ситуації важливими параметрами виступають: уявлення про ситуацію; уявлення про способи її подолання. Тут йтиметься про так зване "coping behavior", опанування, тобто про індивідуальний спосіб взаємодії із ситуацією згідно з її власною логікою, значущістю для людини та її сьогоденніми можливостями.

У кожної особи опанування може бути як цілком усвідомлюваним, так і несвідомим з усіма перехідними формами часткової, тимчасового усвідомлення. За З. Фрейдом, класичні захисні механізми, типу раціоналізації, проєкції, придушення, можуть виступати знайомими кожному з власного досвіду прикладами опанування.

Підтримка постраждалого з боку практичного психолога завжди полегшує реалізацію стратегії опанування; так, інші люди можуть використовуватись як джерело інформації при проблемно-сфокусованій стратегії і як засіб емоційної регуляції чи соціального порівняння при емоційно-сфокусованій стратегії.

Визначені різні стратегії опанування. Наприклад: стратегія перевизначення ситуації та її нове тлумачення, коли людина робить спробу в іншому світлі побачити свої проблеми, щоб зробити ситуацію суб'єктивно більш терпимою та не такою гострою.